

Társadalmasítás, identitáserősítés és lokális történetírás

Pilkhoffer Mónika – Wéber Adrienn (szerk.): Pécs–Baranya évszázadai 1. Pécs, Csorba Győző Könyvtár – Pécs Története Alapítvány, 2022. 169 oldal.

A pécsi, illetve a baranyai város- és helytörténeti kutatások sokat köszönhetnek a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye és a Pécs Története Alapítvány együttműködésének. Munkájuk több tanulmánykötet, illetve a Pécs-monográfia-sorozat eddig megjelent négy kötetének elkészüléséhez is fontos alapot jelentett. Mivel a két intézmény közös célok mentén tevékenykedik, így kézenfekvő volt, hogy közös konferencia-sorozatot indítsanak és kiadványokat jelentessenek meg. Jelen kötet a 2018-ban és 2019-ben megrendezett *Pécs-Baranya évszázadai* című konferenciáik anyagaiból készült válogatás. A szerkesztők szándéka szerint az itt olvasható tanulmányok sokféle megközelítésmódot képviselnek, szerzőik között található tapasztalt és fiatal kutató, tudományterületet tekintve történeti, néprajzi és irodalomtörténeti írás, témakör kapcsán pedig az egyes esettanulmányok fellelik az ipar, a sajtó, az igazgatás, az egyház és a művelődés területeit. A kötet egyik értékét talán éppen ez a fajta eklektikusság adja. A helytörténeti kutatások minél szélesebb körű megismertetése a helyi identitáserősítés mellett szolgálhatja a szélesebb körben folyó szakmai és közéleti diskurzusok municióját. Ezt a funkciót a most elindított sorozat első kötete teljes mértékben teljesíti, és ily módon valamilyen pótolja azt a hiányt, ami a Pécsi Szemle és a Tanulmányok Pécs történetéből sorozat megszűnésével állt elő.

Bósz Attila, a Baranya Vármegyei Levéltár (BaVL) főlevéltárosa a Mestrits családnak a két világháború közötti pécsi közlekedéstörténetben játszott szerepéről írt izgalmas tanulmányt. A lakatosüzemből kinövő Belvárosi Garage működésével a kisiparos vállalkozó család a régió legnagyobb autójavító, fenntartó és alkatrészelőállító cégét hozta létre. Tevékenységi körükbe nem csak a karbantartás és a javítás, de a járműelhelyezés és az üzemanyagértékesítés is beletartozott. A család tagjai a város megbecsült polgárai voltak, akik a Pécs-Baranyai Automobil Club tisztikarához tartoztak. 1942-ben 60 alkalmazottal dolgoztak, illetve az 1924 és 1949 közötti években közel félszáz autószerelő tanoncot és segédet képeztek műhelyükben. Az egy ideig hadiüzemént is működő vállalkozást 1945

után államosították, a család pedig elköltözött Pécsről. A tanulmány a cégtörténet tágabb történeti kontextusba ágyazása mellett röviden megismerteti a Mestrits család néhány férfi tagjának pályafutásával is.

Dezső Krisztina, a Pécsi Egyetemi Könyvtár osztályvezető muzeológusa a 19-es pécsi honvéd gyalogezred *Fokos* című első világháborús tábori újságját mutatja be tanulmányában. Az összesen 12 lapszámot megélt kiadvány elemzését a szerző az első világháborús sajtó és a tábori újságok sajátosságainak ismertetésével vezeti fel, majd kitér a gyalogezred rövid háború alatti tevékenységére is. Ennek a speciális réteglapnak a jelentősége az első világháborús alakulattörténet megismerése szempontjából is fontos lehet, a benne található visszaemlékező írások és illusztrációk sok olyan információt örökítettek meg, melyek másképpen nehezen lennének hozzáférhetők. A tanulmány az újság rövid tartalmi bemutatását, elemzését nyújtja, és felhívja figyelmet a további felhasználás lehetőségeire.

Gözy Zoltán, a Pécsi Tudományegyetem docense és a Baranya Vármegyei Levéltár igazgatója a Pécs város igazgatása és jogi helyzete körül kialakult narratívákat tekinti át a 18. század első felében. Munkájában elsősorban az 1740-es években felvett tanúvallomásokra támaszkodik, ebből bontja ki a város és a püspök birtokosok változó viszonyát, illetve fontos forrásrészleteket közöl a város lakossága hangulatának megismeréséhez. A régi kiváltságok igazolása körüli jogviták kapcsán kirajzolódnak a résztvevő felek ellentétes érdekei, a megelőző nehéz időszak megélésének eltérő aspektusai. A tanúk a korábbi eseményeket retrospektív módon beszélték el, melyek tartalmát jelentősen befolyásolta az aktuális ügyekben való érintettség. A világi-polgári és az egyházi szerep- és áldozatvállalás utólagos értékelésének mikéntje, az ezekből folyó konfliktusok pedig rányomták bélyegüket a szabad királyi rang elnyerésének esélyeire is. A tanúvallomási jegyzőkönyvekből kiolvasható diskurzusminták bemutatása értékes hozzájárulás a korszak megismeréséhez.

Gyánti István, a Baranya Vármegyei Levéltár levéltárosa Pécs szerb megszállása időszakából eleveníti fel az 1918. december 3-án a Pécsi Nemzeti Tanács által készített és Baranya vármegye számos községében is elfogadott, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz való csatlakozás ellen tiltakozó néphatározatot, melynek szövegét is közli tanulmányában. A dolgozat az országos és a lokális történeti háttér felvázolásával helyezi kontextusba a vizsgált dokumentum keletkezéstörténetét. Az alapvetően eseményközpontú szöveg fontos erénye, hogy a hatalom átvétele kapcsán elsősorban az átmenet folyamatának érzékeltetésére törekszik, melyben a néphatározat ügye lokális fordulatnak is tekinthető. A tanulmány röviden kitér a szerb hatóságok reakcióira és a kiszabott szankciók bemutatására, melyekkel az 1921 augusztusáig tartó megszállás történetében is új szakasz vette kezdetét.

Kis-Halas Judit etnográfus, a Ljubljana Egyetem munkatársa a népi emlékezet és a történeti narratívák vizsgálatára vállalkozott a siklósi Göntér-dombhoz

kötődő népi elbeszélő hagyomány vizsgálata kapcsán. Az emberi közösségnek a tájhoz való viszonyát, illetve a térnek – egy elbeszélésekből formálódó narratív háló segítségével történő – helyé változtatásának folyamatát követhetjük nyomon. A tér előhívja a történeteket, működik a táj szakrális topográfiája. A vizsgált Göntér-domb esetében Kapisztrán Szent János és a szerb szent Stefan Štiljanović (Siklósi Szent István) helyi kötődésű kultusza rendkívül izgalmas vizsgálati téma. A hely és a két szent egyazon narratív hálóban való összefonódását bogozgatja a tanulmány, beemelve a vizsgálatba a felmerülő univerzális motívumkincs elemeit és az európai párhuzamokat, vándormotívumokat. A dolgozat egyik fő forrása egy 1745-ből származó úriszéki eljárás jegyzőkönyvének nyolc pontjából álló tanúkihallgatási íve, de hiedelemközlések, helyi és történeti mondák, szentek életéről szóló legendák, hagiográfiai és csodatörténetek is felhasználásra kerültek. A perdokumentumai rávilágítanak a földrajzi helyhez kötődő helyi tudás (place-lore) működésére, a kollektív orális hagyomány mozgásaira. A példák jól mutatják be a helyi hiedelemtudás működését, azoknak a személyes tapasztalatok értelmezésére való használatát. Másfelől a kollektív elbeszélő hagyományból tudatosan létrehozott szöveganyag formálódására is jó példa a siklósi Göntér-domb esete. A szerző tanulmánya pedig az izgalmas tudományos kérdéseket élvezetes stílusban bemutató munkák közé sorolható.

A következő tanulmány Kiss Zoltán és Kisszabóné Trapl Ivett könyvtárosok munkája, melyben egy elfeledett baranyai író, Dénes Gizella életét és munkásságát mutatják be. Az írás egy készülő monográfia fő fejezeteit körvonalazza, a pálya néhány fontos állomásának ismertetésével. Az életmű súlypontjait az 1918 és 1944 közötti évekre teszik, bemutatják az író lokális kötődésének fő szereplőit és csomópontjait. Az 1925-ben megjelent első ifjúsági regény után a szerzőnő baranyai vonatkozású, bőséges novellairodalmából válogatnak, melyekben a baranyai táj, a falusi ember, a paraszti lélek és a bányászet markáns vezérfonalként jelenik meg. Az 1940-es években írásaiban a városi élet, Pécs közlete és a városi pletykák is megjelennek, így az 1942-es *A két autó* című kötetben is. A szerzők tanulmánya méltó felelevenítése a baranyai irodalmi élet egy termékeny, fontos alakjának.

Mohr Szilárd a második világháború időszakát vizsgálva járja körül a pécsi fiúgimnáziumok életét. A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma, a Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium és a Pécsi Magyar Királyi Állami Gróf Széchenyi István Gimnázium történetéből elsősorban a diákok mindennapjaira fókuszál, melyet az iskolai értesítők segítségével fejt fel, kiegészítve ezeket levéltári dokumentumokkal, iskolai értekezleti jegyzőkönyvekkel. A dolgozat fontos része, hogy a diákok hétköznapijaiban megjelenő háborús jeleségek (gyűjtések, megemlékezések, karitatív tevékenységek, munkaszolgálat, kimaradások) mellett a pedagógiai munka változásait is nyomon követi (katonai szolgálatra vonulók helyettesítése, helyhiány, honvédelmi ismeretek tanítása, rendkívüli szünetek, fegyelmezési problémák

stb.). A szerző próbálja összehasonlítani a három iskola helyzetét, de végül arra a következtetésre jut, hogy mindegyik esetben hasonló problémákat kellett kezelni, legfeljebb a háború különböző időszakában érte az egyes – eltérő fenntartójú – iskolákat az adott nehézség.

Nagy Imre Gábor, a BaVL főlevéltárosa a generációkon át Baranya vármegye szolgálatában dolgozó Horváth család történetéről írt. A honorácior értelmiségiként induló, nemességet szerző családalapító Horváth Jánostól, az 1800-as évek elejétől az 1950-es évekig, a negyedik generáció tagjaiig kíséri végig történetüket és hivatalvállalásaikat. A tanulmány gazdagon adatolja az egyes családtagok származását, tanulmányaik menetét, családi kapcsolataikat és munkahelyeik alakulását, utóbbival kapcsolatban hangsúlyozva a közszolgálati szellem generációkon keresztül továbbadását. A dolgozat kitér a köz- és magánhivatalok vállalóira, a család vagyonszerzők személyeire, és a fontosabb családtagok társadalmi szerepvállalásaira (társadalmi szervezetek tagsága, gyűjtemények, mecénási tevékenység) is. A történetet az 1944–1945-ös rendszerváltozással zárja, amikor a mintegy százötven évet átívelő családi karrier véget ért.

A tanulmánykötet módszertanilag leginkább kiérlelt és legsokrétűbb írása Polyák Petra, a BaVL főlevéltárosa tollából származik. Az *Egy izetlen tréfától a fasiszta provokációig. Az 1949-es pécsi Gólyabál-ügy* című tanulmány az 1948–1950 közötti átmeneti időszak lokális hatalmi viszonyainak egy esettanulmány segítségével történő élveboncolása, melytől a konkrét témán túlmutató, fontos jelenségek bemutatását kapjuk. 1948-ban a meghirdetett egyetemi reform gyakorlati hatásai, elsősorban a munkás- és parasztszármazású hallgatók létszámának növekedése, az oktatói kar cseréje és az egyetemek pártirányítás alá vétele már érzékeltették hatásukat, de a még kialakulatlan hatásköri viszonyok közepette komoly helyi pozícióharcok, helyezkedések zajlottak. Az egyetem, az ifjúsági szervezetek, az egyetemi, városi és megyei pártszervezetek szereplőinek a konkrét fegyelmi ügyhöz való viszonyulása fontos magatartásminták indikátora. Az 1949-es pécsi egyetemi gólyabál humorosnak szánt hallgatói színdarabjába épített, tradicionális elemnek számító – de újraírt szövegű – gólya-vizsga, gólya-avatás jelenet és a belőle kibontakozó fegyelmi ügy jó látletele annak a változó társadalmi és normaközegnek, amit a színdarab készítői rosszul mértek fel, félreismerték a hatalom humorának működését és annak határait, illetve nem látták önreflexióra való képtelenségét. A programelem így szándékuk ellenére magasabb politikai dimenzióba emelkedett, az ügy mint „tudatos fasiszta, reakciós demonstráció”, mely – a kommunista nevelés elveivel is ellentétes módon – kigúnyolja a munkás- és parasztszármazású hallgatókat, széles nyilvánosságot kapott, a helyi érdekviszonyok és a politikai propaganda célkeresztjébe került. A kialakult helyzet értelmezésének eltérő aspektusait, kereteit és a lefolytatott fegyelmi eljárás részleteit feltáró tanulmány az átmenet időszakának változó hatalmi és normaviszonyait elemzi, reflektálva az

országos politikai környezetre, feltárva azt a komplex összefüggésrendszert, melyben a diákok tréfának szánt lépése nem szándékolt következményekhez vezetett.

A kötet utolsó tanulmányát Raposa Vivien Kitti doktorandusz készítette. A dolgozat a két világháború közötti időszak egyetemista diákjainak anyagi és szociális helyzetének ismertetéséből indul ki, bemutatva a pécsi esetben a hallgatók mintegy harmadát érintő létbizonytalansági tényezőket. Ezek egy része az alapján magas megélhetési költségekből származott, melyeket tovább nehezítettek a gazdasági világválság évei. Emellett a friss diplomások magas munkanélküliségi aránya is aggasztó volt. A szerző röviden bemutatja, hogy az állam milyen eszközökkel igyekezett fellépni a mobilitási lehetőségek javítása és az anyagi biztonság megteremtése érdekében, majd az állam, az egyetemi tanács és az egyetemi bajtársi egyesületek együttműködésére fókuszál. Az állam részéről a különféle ösztöndíjprogramok, tandíjkedvezmények rendszere említésre méltó, ami a hallgatók nagy százalékának volt fontos bevételi forrása. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem diákjóléti programja szintén jelentős volt, elsősorban a kollégiumi és egyéb szálláshelyek, diáküdülők biztosítása terén, de direkt készpénzkölcsönöket, ruhasegéyleket és orvosi ellátást is igyekeztek minél nagyobb számban biztosítani. A szerző bemutatja az 1919-ben és 1921-ben alakult diákegyesületek (Turul Szövetség, Foederatio Emericana) pécsi alapszervezeit és tevékenységét, melyet az egyetem tanácsával összhangban, a tagként felvett diákok érdekeit szem előtt tartva végeztek. Utóbbiak a friss diplomások munkahelyszerzése – és áttételesen családalapításának segítése – érdekében is igyekeztek közbenjárni meglévő kapcsolati hálójuk aktivizálásával. Az állásteremtés érdekében készített felhívásaik, tervszerveik gyakran tértek ki az átképzés lehetőségeire, de éltek az állásokat „foglaló idegen elemek” retorikai fordulataival, érveivel is. A tanulmány végén a szerző megállapítja, hogy ezek a javaslatok sok esetben csak a program szintjén maradtak, a hallgatók elhelyezkedési problémáit inkább a revíziós sikerek és a háborús konjunktúra oldotta meg.

Összességében a bemutatott tanulmánykötet írásai értékes hozzájárulást jelentenek a pécs-baranyai helytörténet kutatásához, és néhányuk esetében az esettanulmányokon túlmutató eredményekről beszélhetünk, melyek beépülése az országos történeti narratívákba joggal lenne elvárható. A kötetet megjelentető két szervezet munkája így többszörösen is hasznosulhat, és a kutatási eredmények társadalmosítása remélhetőleg hatékonyan, többértően is megvalósul.

Csibi Norbert